

RADICALIZARE EXTREMISTĂ DE DREAPTA ȘI RADICALIZARE SOCIALISTĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

IONUȚ BUTOI*

ABSTRACT

FAR RIGHT RADICALIZATION AND SOCIALIST RADICALIZATION IN INTERWAR ROMANIA

In his comments on *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc* (Eikon, 2015), Emanuel Copilaș states that, regarding the cause of the far right radicalization manifested in the interwar Romania, I share the same historical explanation about fascism as Ernst Nolte. In this concise answer, I explain why this is an unsuitable comparison by summarizing the historiographical perspective I use in the cited volume. Nevertheless, Copilaș's comments are reopening a debate about how to explain the Romanian fascism.

Keywords: fascism, Ernst Nolte, legionnaire movement, conservatism.

Dintre comentariile privitoare la volumul *O microistorie a interbelicului românesc*, cel realizat de Emanuel Copilaș intră cel mai mult, alături de acela al lui Paul Cernat, în substanța subiectelor atinse de cercetarea mea, aducând observații critice importante, care obligă la revizuire și clarificări, contribuind la redeschiderea dezbaterilor pe fronturi istoriografice cu miză mare. Îi sunt, de aceea, adânc recunoscător pentru atenția critică acordată contribuției mele, cu atât mai mult cu cât, după cum o arată și el, viziunile noastre ideologice se deosebesc. Emanuel Copilaș, printre alte tematici, abordează, lărgind discuția dincolo de ceea ce îi oferea cartea recenzată, tema fenomenului radicalizării de extremă dreapta din

* The Faculty of Journalism and Communication Sciences, Bucharest University, Romania;
e-mail: ionut.butoi@cooperativag.ro.

societatea românească interbelică. Făcând acest lucru, se întreabă de ce contestarea ordinii capitaliste a luat, în România interbelică, o turnură fascistă și nu una socialistă? El observă, pe bună dreptate, că nu am dezvoltat o explicație completă pentru a răspunde la o astfel de interogație, concluzionând, însă, de aici, că aș tinde către un răspuns de tipul celui dat de Ernst Nolte¹, conform căruia fascismul a fost o reacție față de bolșevism. Deși inexactă cu privire la explicațiile avansate de mine în volumul recenzat, concluzia sa deschide un subiect foarte important: din ce perspectivă putem înțelege mai bine fascismul românesc? Este legionarismul o creație a fondului local, o răbufnire a unor tare adânc înrădăcinate în cultura românească, sau este consecința unor factori exogeni, o reacție la stimuli externi?

Citez afirmațiile lui Emanuel Copilaș: „Ionuț Butoi pare că privilegiază tipul de răspuns al unui Ernst Nolte, de exemplu, pentru care ascensiunea europeană a fascismului interbelic a reprezentat o reacție directă la bolșevismul rusesc. La fel, conform lui Butoi, dreapta radicală din România anilor 1930 ar fi reprezentat un produs oarecum firesc, natural, al tăvălugului unei modernități abrupte și deseori incoerente asupra unei lumi rurale funcționale și autosuficiente. Apare însă aici un subtil și deseori nebănuț pericol. Da, fascismul a fost influențat, fără doar și poate, de ascensiunea bolșevismului, dar acesta reprezintă doar un element, printre altele (devastările și transformările produse de Primul Război Mondial, șomajul generalizat, mai ales al foștilor combatanți, care au dezvoltat o mistică a camaraderiei din timpul războiului, criza economică a anilor 1930, modernitatea disfuncțională cercetată de Polanyi etc.) pentru elucidarea condițiilor sale de posibilitate. Nici măcar cel mai important. Pe lângă că este inconsistent, un astfel de raționament ne situează funciarmente pe terenul epistemologic (dacă există așa ceva) al antisemitismului. De ce? Admițând că fascismul european interbelic a fost o reacție oarecum firească la adresa ascensiunii bolșevismului, o exacerbare naționalistă militarizată a unor societăți care se simțeau amenințate atât din interior, cât și din exterior, admitem de obicei și că bolșevismul, ideologia la care a reacționat fascismul, este una internaționalistă, pusă în practică mai ales de un popor lipsit de conștiință națională și care ar transforma tocmai acest nou tip de naționalism în propria conștiință națională globală: evreii. Fascismul, în varianta sa național-socialistă, a produs Holocaustul. Ecuația este simplă și, în același timp, absurdă: fascismul este de fapt opera evreilor bolșevici, care se fac astfel singuri răspunzători de catastrofa istorică abătută asupra propriului popor. Asta fără a lua în calcul că bolșevismul nu a fost nici pe departe un fenomen politic specific evreiesc, deși a atras, din rațiuni intelectuale și istorice evidente, numeroși evrei. Sigur, în Uniunea Sovietică a anilor 1970 circulau teorii conspiraționiste conform cărora evreii mai bogați ar fi complotat în timpul celui de-al Doilea Război

¹ Ernst Nolte este un istoric german care a provocat o dezbateră intensă prin teza sa legată de apariția național-socialismului ca reacție față de angoasa provocată de succesul revoluției bolșevice. Vezi E. Nolte, *Fascismul în epoca sa. Action Française, Fascismul italian, Național-socialismul*, Editura Vivaldi, 2009.

Mondial pentru a îi ucide pe evreii mai săraci și a pune în scenă astfel un comerț de mai mare frumusețe cu memoria hipertrofiată a victimelor – dar chiar și menționarea lor este cu totul superflua².

Sunt întrutotul de acord cu observațiile lui Copilaș la adresa consecințelor interpretative reduționiste ale unei explicații istorice de tip Nolte cu privire la ascensiunea fascismului, însă consider că exegetul e inexact atunci când îmi atribuie o astfel de viziune asupra interbelicului românesc. În primul rând, dacă aș fi împărțit-o, aș fi apelat în mod explicit la autorul respectiv, integrându-l în discuția istoriografică a volumului *O microistorie a interbelicului românesc*. Nu am făcut-o, însă, tocmai pentru că, pe de o parte, explicația în sine a lui Nolte mi se pare că introduce o interpretare simplistă care nu se poate susține. În acest sens, F. Furet a arătat că, deși bolșevismul și fascismul sunt „fructele aceleiași istorii” (îndeosebi ale Primului Război Mondial) și că ambele fenomene se „suced, se generează reciproc, se imită și se combat” și, chiar dacă bolșevismul are întâietatea cronologică, doar panica față de revoluția comunistă nu poate totuși explica natura și noutatea revoluției fasciste³.

În al doilea rând, o explicație de tip Nolte este în răspăr cu perspectiva sistemului economic mondial pe care o folosesc în carte, înscriind România interbelică în cercul periferiilor capitalismului occidental. Într-un astfel de context, dialectica bolșevism-nazism este mai puțin importantă, deoarece primează sfera de putere regională care avea influență inclusiv asupra proceselor economice și politice ale României interbelice. Cu alte cuvinte, nu atât spectrul vreunei revoluții bolșevice a alimentat amplificarea mișcării fasciste locale și, de altfel, nici măcar influența filosofiilor iraționale de care vorbește și Polanyi, ci intrarea în sfera de influență a Germaniei naziste. Cum afirmam și în cadrul colocviului „Excepționalismul românesc”⁴, intrarea României interbelice în siajul economiei germane, începând cu anii 1930, a contat mult mai mult în reșaparea regimului carlist în dictatură de tip fascist și în amplificarea radicalismului extremist de dreapta decât articolașele de gazetă ale lui Nae Ionescu. Desigur, influențarea opiniei publice interbelice nu poate și nu trebuie subestimată, însă există, deja, temeiuri solide pentru a pune pe seama unor factori structurali și exogeni reorientarea masivă a regimului carlist către un regim antisemit și autoritarist și importanța politică tot mai accentuată a Mișcării Legionare, mai ales în anii 1939–1940⁵.

² Emanuel Copilaș, „România interbelică. Noi evaluări”, *Revista română de sociologie*, numărul curent.

³ F. Furet, *Trecutul unei mari iluzii. Eseu despre ideea comunistă în sec. XX*, Editura Humanitas, 1999, p. 178.

⁴ A se vedea o dare de seamă a evenimentului aici: <http://www.cooperativag.ro/exceptiionalismul-romanes/>

⁵ A se vedea, în acest sens, Ottmar Trașcă, subcapitolul „Germania și «noul curs» în politica externă a României”, din *Relațiile politice și militare româno-germane. Septembrie 1940–august 1944*, Editura Argonaut, 2013, p. 94–116. Până în 1939, România era deja captivă nu doar dominației economice a Germaniei naziste, ci și celei geopolitice. Trașcă explică până și influența crescândă a organizației legionare Garda de Fier în sistemul politic românesc „în urma contextului internațional creat în vara anului 1940, și nu datorită orientării spre dreapta a forțelor politice din interiorul

De altfel, invocarea lui Nolte de către Copilaș a fost cauzată, poate, tocmai de necesitatea unei discuții critice exhaustive pe tema fascismului românesc, în prelungirea volumului meu. Delimitându-mă strict de viziunea unui „exceptionalism” românesc, care vede legionarismul ca izvorât din cauze strict locale, de pe baze culturale adânc înrădăcinate în cultura românească, probabil a părut că replic printr-o explicație cu privire la nazism, care, în anii 1980, a provocat vii și deseori polemice dezbateri în istoriografia germană de vest. Subiectul, puternic încărcat și cu miză mare, predispune la polarizări și la poziționări care se exclud reciproc. Geof Ellef observa, analizând peisajul istoriografic german cu privire la nazism din anii 1980, că „interpretarea istoriei moderne a Germaniei a devenit atât de încărcată de semnificații mai largi – a fost atât de intens determinată de considerații generale intelectuale, morale și politice – încât poziționări mai nuanțate sau intermediare sunt extraordinar de greu de apărut”⁶. În acest peisaj, Nolte nu are o poziționare nuanțată, exagerând în mod unilateral rolul bolșevismului în apariția nazismului și chiar în explicarea crimelelor Holocaustului. În ce mă privește, așa cum am spus, respingând teoriile exceptionalismului românesc, caut cu precădere condițiile structurale externe și interne care pot explica apariția fascismului. Printre cauzele interne se numără, firește, și unele atitudini sociale adânc înrădăcinate, și cultura religioasă și politică locală, și ideologiile, însă rolul acestora este departe de a fi unilateral negativ, în timp ce conținutul lor este departe de a fi defrișat și înțeles de istorici, iar importanța lor pentru deznodămintele tragice ale istoriei e mult supralicitată.

Poate, însă, motivul cel mai puternic pentru care nu dau o explicație convingătoare la întrebarea: *De ce radicalism fascist și nu radicalism socialist* în România interbelică? este acela că nici nu mi-am propus să răspund la o astfel de întrebare. Faptul acesta nu constituie un merit, ci, dimpotrivă, o carență, cauzată, probabil, de aspectul intenționat polemic față de explicațiile „culturaliste” pe care l-a căpătat volumul meu, legat de chestiunea legionară. O asemenea direcție merită și trebuie investigată, preferabil dincolo de stereotipurile istoriografice care reduc chestiunea la „naționalismul integral” al elitei politice al României ante- și interbelice sau la supralicitata dihotomie sincronism vs autohtonism. Mult mai importantă, pe urmele aceluiași Polanyi, consider că este *situația* care a făcut posibilă o astfel de radicalizare: „A ne imagina că forța mișcării (fasciste – n.n.) a fost cea care a creat situații precum acestea (este vorba de ascensiunea lui Hitler la putere – n.n.) și a nu înțelege că în acest caz situația a fost cea care a dat naștere mișcării înseamnă a rata lecția excepțională a deceniilor trecute”⁷.

României”. În O. Trașcă, *op. cit.*, p. 131. Cu privire la „dictatura fascistă” de paradă a lui Carol al II-lea, unii istorici consideră că a reprezentat tocmai o încercare de a împiedica o fascizare reală a României interbelice.

⁶ Geoff Eley, “Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German Historikerstreit 1986–1987”, în *Past & Present*, nr. 121 (nov. 1988), p. 172.

⁷ Karl Polanyi, *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, Ed. Tact, 2013, p. 370.

Nu forța doctrinară a legionarismului și nici mistica ciudată a acestei mișcări ne pot furniza vreo explicație validă cu privire la România interbelică, ci situația socială complexă – condiție structurală care a făcut posibilă o astfel de reacție – și, de asemenea, evoluțiile bulversante din epocă ce au facilitat penetrarea acestei mișcări în alte medii sociale decât cele de proveniență. Modernizarea disfuncțională și dislocarea culturală provocate de acest amplu proces rămân, după mine, constantele în cadrul cărora trebuie căutate condițiile particulare ale cazului fascismului românesc. Printre aceste condiții particulare așa include, așa cum am făcut-o și în carte, folosirea cu relativ succes, de către legionari, a pârghiilor de recrutare și mobilizare politică noi, foarte „în spiritul vremii” și adaptate noilor categorii care căutau să aibă o voce în România interbelică (studentii), a unui mod de organizare aparte care asigura coeziunea mișcării și putea să dea impresia că membrii ei sunt în stare să amenințe credibil statu-quo-ul.

De altfel, o parte din „tânăra generație”, după cum se poate vedea în corespondența întreținută de Anton Golopenția cu prietenii săi, se raporta la „Gardă” nu din perspectiva discursului și temelor sale, astăzi privite drept definitorii, ci din perspectiva potențialului acesteia de a produce o breșă în sistemul politico-administrativ. De ce stânga revoluționară nu a reușit să se constituie într-un astfel de vehicul credibil și atractiv pentru cei care nu mai suportau statu-quo-ul interbelic este o întrebare ce merită investigată și care își găsește, probabil, răspuns și în complicitatea autorităților față de mișcarea extremistă de dreapta. Totuși, trebuie amintit cât de volatile au fost granițele între „stânga” și „dreapta” în interbelicul românesc și cât de pestrîț era, în realitate, tabloul ideologic, mai ales în ceea ce privește „tânăra generație”. Dar, dincolo de capacitățile organizatorice ale legionarilor, cred că lucrul cel mai important din toată această discuție rămâne tocmai așteptarea, din partea unor categorii sociale tot mai largi, a unei răsturnări a ordinii naționale și internaționale interbelice. Fără un astfel de fond, ecoul Mișcării Legionare ar fi fost insignifiant.

În fine, spre deosebire de Copilaș, nu consider că bolșevismul este mai cerebral decât fascismul (deși admit că unele forme de socialism revoluționar sunt mai „raționale”), îndeosebi pentru că ambele reprezintă mișcări revoluționare care bulversează și agresează profund societățile, grupurile sociale și etnice, constituindu-se, pentru a prelua o formulare a lui F. Furet, în adevărate religii seculare. Legionarismul, dincolo de simbolistica sa religioasă și recursul la „înaintași”, era și este incompatibil cu conservatorismul, ca orice altă variantă de fascism: „fascismul era o tendință revoluționară îndreptată la fel de mult împotriva conservatorismului ca și împotriva forței concurente a socialismului”⁸. De altfel, aceasta explică, printre altele, de ce Mircea Vulcănescu nu avea cum să fie atras de mistica legionară. Pentru el legionarismul, cu ambițiile sale de a clădi un nou

⁸ Karl Polanyi, *op. cit.*, p. 371.

„regat” (sistem) și un nou om era de un revoluționarism⁹ care nu putea decât să-i contrarieze spiritul conservator și maniera în care vedea „specificul românesc” – contemplativ și pastoral. Escatologia imanentistă legionară contrazice flagrant escatologia creștină conform căreia nu doar că nu va exista niciun regat al dreptății pe pământ în această istorie, ci umanitatea va eșua într-o apocaliptică împărăție universală a răului. Cu tot materialismul său, același lucru este valabil și pentru bolșevism, a cărui încărcătură hiliastă este evidentă.

Comentariul lui Emanuel Copilaș conține multe observații profunde pentru care îi sunt îndatorat, deoarece mă provoacă la reconsiderări și la reluări ale unor teme atinse în volumul meu. Lărgirea discuției despre fascism pe care a operat-o m-a ajutat să-mi identific mai clar propria perspectivă. Atragerea atenției asupra clișeelelor istoriografice folosite pentru a caracteriza regimul comunist este perfect îndreptățită. Discuția critică pe care o inițiază, pornind de la teza mea conform căreia România modernă a sabotat o lume socială funcțională (cea a satului), mă obligă la reveniri și revizuri, deschizând un alt front al unor dezbateri necesare. Atribuirea inexactă a unei perspective istoriografice „noltiste” demersului meu mi-a oferit șansa să-mi explicitez propria viziune și să deschid o temă foarte importantă, și anume, să mă întreb cum ne putem apropia de subiectul fascismului românesc. Aceasta, chiar dacă, în (fatalmente) restrânsul material de față nu am putut atinge mai profund tema radicalizării de dreapta din interbelic.

BIBLIOGRAFIE

1. BUTOI, I. (2015), *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc*, București, Editura Eikon.
2. COPILAȘ, E. (2016), „România interbelică. Noi evaluări”, în *Revista română de sociologie*, numărul curent.
3. ELEY, G. (1988), „Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German Historikerstreit 1986–1987”, în *Past & Present*, nr. 121.
4. FURET, F. (1999), *Trecutul unei mari iluzii. Eșeu despre ideea comunistă în sec. XX*, București, Editura Humanitas.
5. NOLTE, E. (2009), *Fascismul în epoca sa. Action Française, fascismul italian, național-socialismul*, Editura Vivaldi.
6. POLANYI, K. (2013), *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, Cluj-Napoca, Editura Tact.
7. PLATON, M. (2012), „The Iron Guard and the «Modern State». Iron Guard Leaders Vasile Marin and Ion I. Moța, and the «New European Order»”, în *Fascism. Journal of Comparative Fascist Studies*, 1 (2), p. 65–90.
8. TRĂȘCĂ, O. (2013), *Relațiile politice și militare româno-germane. Septembrie 1940–august 1944*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut.

⁹ Mircea Platon arată într-un studiu recent că Garda de Fier nu era o mișcare reacționară de rezistență față de modernizarea liberală, ci un proiect competitiv al acesteia, încadrându-se în mișcarea revoluționară globală care promitea „renașterea națională”. Mircea Platon, „The Iron Guard and the «Modern State». Iron Guard Leaders Vasile Marin and Ion I. Moța, and the «New European Order»”, în *Fascism. Journal of Comparative Fascist Studies*, 2012, p. 65–90.